

А. А. Лучик
(Київ)

ПИТАННЯ ЗІСТАВНОЇ СТИЛІСТИКИ В ПРАЦЯХ І. К. БІЛОДИДА

В українському мовознавстві вже в 30-х рр. ХХ ст. на стилістичне розшарування української мови звернув увагу Л. А. Булаховський, якого справедливо вважають засновником української лінгвостилістики. У цей період разом зі становленням стилістики національних мов як окремої галузі наукових пошуків у слов'янському мовознавстві відбувається формування компаративного обстеження стилістики мовних систем на синхронному зрізі їхнього розвитку. В Україні плани побудови зіставної стилістики висвітив відомий український учений І. К. Білодід, який вважав, що «сучасне мовознавство має створити також порівняльну стилістику ряду мов, зокрема східнослов'янських, потім – усіх слов'янських, а далі – більш широкого кола європейських та інших мов світу»¹. По суті, таке бачення розвитку порівняльної стилістики перегукувалося з поглядами М. С. Трубецького, який пропонував здійснювати зіставні дослідження одиниць фонетичного рівня з порівняння двох мов, поступово залучаючи до цього інші мовні системи. І так від мови до мови, накладаючи результати одних досліджень на інші, поки не утвориться максимально повна

¹ Білодід І. К. Важливе завдання сучасного мовознавства // Українська мова та література в школі. – 1968. – №10. – С. 17.

мапа найвагоміших узагальнень «загальної системи мов земної кулі разом з усім своїм барвистим розмаїттям»².

Як і видатні попередники, такі, як В. фон Гумбольдт, О. О. Потєбня, І. К. Білодід уважав, що порівняльне вивчення національних мов, зокрема і їхніх стилістичних систем, відкриває шляхи до свідомості та культури носіїв цих мов, «дає величезний матеріал для пізнання не тільки специфічно лінгвістичних моментів духовної творчості народів, а й багато чого в інтелектуально-логічних побудовах їх суджень, для пізнання їх системи образного мислення, шляхів і способів метафоризації і под.»³. Якщо ідею зіставного аналізу стилістичних систем східнослов'янських мов уперше висунув на У Міжнародному конгресі славистів у 1963 р. О. І. Єфімов, то принципи й методи цієї сфери наукових пошуків в Україні сформулював І. К. Білодід, який уважав, що зіставна стилістика «є могутнім фактором взаємозбагачення мов як слов'янських народів, так і мов народів усього світу»⁴. Саме І. К. Білодід виклав основні завдання зіставної лінгвістики. Так, на думку вченого, вивчення елементів національного й інтернаціонального, зокрема лексичного і фразеологічного складів, в кожній мові, обстеження міжмовних контактів та шляхів дальшого збільшення інтернаціонального фонду є насущним і важливим завданням стилістичних досліджень. Ще одним важливим завданням зіставної стилістики дослідник вважав окреслення кола порівнюваних компонентів, які не повинні бути представлені в такому обсязі, як це робиться при створенні стилістики окремої національної мови.

У зауваженнях І. К. Білодіда яскраво простежується прихильність дослідника до порівняльного зіставлення стилістичних властивостей мовних систем. Так, значну увагу дослідник приділяв вивченню в цьому аспекті елементів лексико-фразеологічного рівня мовної системи, засобам і характеру метафоризації, образності,

² Трубецкой Н. С. История. Культура. Язык. – М., 1995. – С. 334.

³ Білодід І. К. Про порівняльну стилістику східнослов'янських мов // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972. – С. 13.

⁴ Білодід І. К. Про порівняльну стилістику східнослов'янських мов // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972. – С. 21.

що виявляються саме в лексичних і фразеологічних одиницях. Дослідник неодноразово підкреслював, що для досліджень стилістичних явищ мови фразеологія є одним із найважливіших об'єктів. Говорячи про фонемний рівень, учений уважав, що немає потреби давати порівняльну характеристику фонем національних мов, але частотність вживання певного типу фонемосполучень, інтонаційних моделей слова, словосполучення, які створюють певну мелодику й ритміку мовлення, а також певний темп мовлення в національних мовах, є предметом фоностилістики.

Об'єктом стилістики синтаксису, на думку І. К. Білодіда, повинні стати порядок слів у реченні, довжина (величина) самого речення, фрази, надфразної єдності, моделі інтонаційної будови мовлення, характер членування мовного потоку та ін.

Після засадничих робіт академіка Білодіда в Україні створилася творча група однодумців, наукові інтереси яких були націлені на вивчення зіставної стилістики східнослов'янських мов. Сюди увійшли такі відомі вчені, як В. М. Бріцин, Л. П. Дідківська С. Я. Єрмоленко, Г. П. Їжакевич, В. І. Кононенко, Л. І. Мацько, Н. Г. Озерова, Є. С. Отін, М. М. Пилинський, О. М. Соколов, Г. П. Півторак, Т. К. Черторизька, що співпрацювали як з російськими і білоруськими науковцями, так і з українськими університетами та педагогічними інститутами. У результаті цих наукових пошуків світ побачили колективні монографії «Теоретичні питання лінгвістичної стилістики»⁵, «Сопоставительная стилистика русского и украинского языков»⁶, «Проблемы сопоставительной стилистики восточнославянских языков»⁷, «Сопоставительная стилистика русского и украинского языков»⁸ та ін.

⁵ Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972. – 194 с.

⁶ Сопоставительная стилистика русского и украинского языков. – К., 1980. – 145 с.

⁷ Проблемы сопоставительной стилистики восточнославянских языков. – К., 1981. – 336 с.

⁸ Сопоставительная стилистика русского и украинского языков. – К., 2014. – 384 с.

Попри певне ідеологічне спрямування окремих робіт, зумовлене настановами радянського періоду, дослідження із зіставної стилістики містять засадничі положення розвитку цієї наукової галузі. Зокрема, було аргументовано використання методу порівняльно-зіставного семантико-стилістичного аналізу фактів різних мов із залученням матеріалів порівняльно-історичного та статистичного методів, доведено, що предметом дослідження повинні бути не окремі компоненти, а стилістичні ресурси кожної із мов, що зіставляються. До нагальних завдань зіставної стилістики вчені відносили вивчення питань співвідношення та взаємодії функційних стилів та їхнього жанрового розшарування в зіставляваних мовах, образно-виразових засобів цих мов, зіставлення стійких сполучень різного типу із яскравою національною специфікою, порівневий опис стилістичних ресурсів аналізованих мов та інші.

У цей час українські стилісти, хоча переважно і обмежувалися зіставленнями слов'янських мов, переходять до формулювання ширших завдань, синхронізуючи свою роботу із дослідженнями російських компаративістів: адже у коло інтересів останніх потрапляли й російсько-германські, російсько-романські зіставлення як стилістичних, так і граматичних, лексичних та семантичних систем. Велика увага приділялась порівнянням властивостей російської мови з мовами народів Росії, у тому числі неіндоевропейської сім'ї, мовами народів Азії, Африки і под. Зокрема, знаковими стали такі роботи російських науковців у цій галузі, як «О сопоставительной стилистике» В. Г. Гака⁹, «Очерки общей и сопоставительной стилистики» О. В. Федорова¹⁰, «Проблемы контрастивной стилистики» О. Д. Швейцера¹¹. На жаль, тривалий час обстеження стилістичної системи української мови у порівнянні з

⁹ Гак В. Г. О сопоставительной стилистике // Методы сопоставительного изучения языков. – М., 1988. – С. 48 – 53.

¹⁰ Федоров А. В. Очерки общей и сопоставительной стилистики. – М., 1971. – 196 с.

¹¹ Швейцер А. Д. Проблемы контрастивной стилистики (к сопоставительному анализу функциональных стилей) // Вопросы языкознания. – 1991. – № 4. – С. 31 – 45.

іншими мовами, окрім східнослов'янських, перебували поза увагою українських лінгвістів. Очевидно, цим можна пояснити і відсутність окремого розділу з зіставної стилістики у найповнішому підручнику для студентів із зіставного мовознавства «Основи зіставного мовознавства» М. П. Кочергана.

У ХХІ ст., коли в Україні відбулася активізація міжнародних політичних, економічних, культурних і под. зв'язків, якісно змінилося викладання іноземних і мов народів України, життєва практика змусила лінгвістів переглянути погляди щодо зіставних обстежень, зокрема і зіставної стилістики. Підтвердженням цьому є вихід кількох посібників для студентів університетів, у яких стилістична система української мови порівнюється з системами англійської або німецької: О. Ю. Дубенко «Порівняльна стилістика англійської та української мов»¹², Є. П. Тимченко «Порівняльна стилістика німецької та української мов»¹³, Н. І. Романишин «Контрастивна стилістика англійської та української мов»¹⁴, Н. М. Валусєва «Порівняльна стилістика англійської та української мов»¹⁵. Ці та інші посібники стали навчальною основою курсу зіставної стилістики, введеного в навчальні програми для студентів факультетів іноземної філології, перекладознавства, журналістики.

Сьогодні ми спостерігаємо ситуацію, коли українсько-російське зіставне мовознавство розвивається одним шляхом, а українсько-германсько-романське – іншим. Перший напрям, ґрунтовно розпрацьований українськими вченими, роботи яких вже можна вважати класичними, лишається поза увагою тих науковців, які спрямовують свої погляди у бік українсько-романо-германських

¹² Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов: посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця, 2005. – 224 с.

¹³ Тимченко Є. П. Порівняльна стилістика німецької та української мов : посібник для студентів-германістів філологічних та перекладацьких відділень вищих навчальних закладів. – Вінниця, 2006. – 240 с.

¹⁴ Романишин Н. І. Контрастивна стилістика англійської та української мов : конспект лекцій. – Львів, 2010. – 144 с.

¹⁵ Валусєва Н. М. Порівняльна стилістика англійської та української мов: конспект лекцій. – Дніпродзержинськ, 2010. – 78 с.

пошуків. Натомість теоретичним підґрунтям для останніх стають набутки російських вчених, які вже тривалий час зорієнтовані на синхронічні зіставлення російської з іншими мовами світу. Звідси і невпорядкованість термінів, коли напрям зіставної стилістики має своє паралельне найменування – порівняльна стилістика. У вітчизняному мовознавстві, здебільшого завдяки працям М. П. Кочергана, компаративні синхронічні дослідження позначають терміном *зіставні*. Вчений запропонував і своє розуміння методу зіставного дослідження – «сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки на фоні спільних рис»¹⁶. Попри уточнення цієї дефініції, коли, на наш погляд, зіставний метод треба розуміти як сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою (іншими мовами) з метою виявлення подібних і відмінних рис, сам термін *зіставний* на позначення синхронічних компаративних пошуків вважаємо актуальним і вдалим. Термін порівняльне мовознавство, зокрема і порівняльна стилістика, у сучасній україністиці лишається за дослідженнями, покерованими в бік діахронічного обстеження мовних систем.

Зрозуміло, що при перекладі з російської мови, де зіставне мовознавство позначається як *сопоставительное языкознание*, а для діахронічних обстежень використовується термін *сравнительное языкознание*, трапляються неточності перекладу, що виявляється вже навіть у назвах українських робіт синхронічного характеру: «Порівняльна стилістика англійської та української мов», «Порівняльна стилістика німецької та української мов» і под. Проте зазначені роботи, як і низка інших, подібних до них, засвідчують, що практика життя має нагальну потребу в активізації досліджень із зіставної стилістики. Сьогодні, окрім навчальної діяльності, цих наукових пошуків потребують і лексикографи, задіяні у перекладацькій діяльності. Варто відзначити, що І. К. Білодід актуалізував свого часу необхідність розв'язання і цих питань, що він

¹⁶ Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К., 2006. – С. 77.

майстерно довів на прикладі аналізу перекладу вірша білоруського поета П. Бровки «Багата, родная ти, мова» українською і російською мовами¹⁷.

Якщо при упорядкуванні, українсько-російських або російсько-українських словників була розроблена і втілена чітка концепція з передбаченням можливих труднощів перекладу, то тепер такого перспективного погляду потребують фахівці, що працюють над укладанням українсько-слов'янських, зокрема українсько-польських, українсько-македонських і под. словників. Спостереження над активною роботою, що проводиться останнім часом зі створення нових українсько-польських і польсько-українських словників і посібників, підтверджують положення про важливість пильної уваги до функційно-стилістичного опису слова. Відомо, що реєстрові одиниці словників української і польської мов тлумачного, орфографічного, орфоепічного і под. характеру у лівій частині словникової статті мають стилістичні маркери. У передмовах до перших академічних словників української і польської мов особливості стилістичної характеристики реєстрових слів були виписані досить ґрунтовно. Упорядники ж наступних лексикографічних праць, вже не маючи необхідності у детальному описі такого маркування, часом обмежуються лише його констатацією та властивостями умовних скорочень на позначення цих явищ. Так, у «Словнику української мови» за редакцією В. В. Жайворонка про функційно-стилістичний опис слова говориться лише таке: «У Словнику користуємося численними ремарками, що відносять слово до певного стильового або стилістичного шару тієї чи іншої сфери діяльності людини і т. ін. (розм., книжн., техн., інформ., біол., змени.-пестл., підсил. тощо)»¹⁸.

Навпаки, у «Słowniku języka polskiego PWN» подається досить розлога кваліфікація стилістичного маркування. Науковий редактор словника Станіслав Дубиш опис цього виду маркування

¹⁷ Білодід І. К. Важливе завдання сучасного мовознавства // Українська мова та література в школі. – 1968. – №10. – С. 18 – 21.

¹⁸ Словник української мови. – К., 2012. – С. 5.

здійснив на семи сторінках передмови. Тут же подається графік стилістичного розшарування лексики польської мови і особливості маркування стилістично забарвлених одиниць¹⁹. З розгляду такого детального їхнього стилістичного маркування випливає, що у полоністиці стилістичному аспекту досліджень надається вагоме значення, тому вітчизняним упорядникам українсько-польських або польсько-українських лексикографічних праць треба на це зважати. Для цього, на нашу думку, необхідними є теоретичні дослідження з зіставної українсько-польської стилістики, які б сприяли встановленню відповідності функційних стилів, жанрових різновидів мовних систем. Це дозволило б у практичній діяльності визначати відповідності і відмінності у властивостях стилістичного маркування, використовувати певну схему стилістичного представлення реєстрових одиниць у перекладних українсько-польських та польсько-українських словниках. Зрозуміло, що такого типу теоретичних напрацювань потребують і укладачі інших перекладних словників – українсько-словацьких, українсько-хорватських тощо.

Отже, результати подальших теоретичних досліджень із зіставної стилістики матимуть вагоме як загальнонаукове значення, на чому наголошували наші видатні вчені такі, як Л. А. Булаховський, І. К. Білодід та інші, так і вирішуватимуть надзвичайно важливі прикладні завдання сучасної лінгвістики.

¹⁹ Słownik języka polskiego PWN. – Warszawa. – Т. 1. – 2008. – S. XL – XLV1.